ECOURI CLASICE ÎN POEZIA LUI EMINESCU

DE

C. POGHIRC

Influența culturii clasice asupra lui Eminescu a fost studiată în numeroase articole și note menite să precizeze ce datorează marele nostru poet antichității [1]. Traducerile directe ori parodiile unor texte clasice, numeroasele teme antice ca și frecvența numelor de autori, personaje istorice sau mitologice risipite în opera tipărită sau în manuscrisele poetului, precum și indicarea unor surse antice directe, reale sau măcar posibile, în unele dintre producțiile lui, au arătat că sfera acestei influențe este, deși adesea indirectă, cu mult mai mare decît ne-am fi așteptat la fostul corigent la limba latină [2]. Oda în metru antic, care depășește indiscutabil pe oricare dintre odele lui Horațiu și nu așteptă parcă decît să fie pusă în latinește, dovedește cu prisosință acest lucru.

Astfel stînd lucrurile, ceea ce ne propunem în cele ce urmează este nu de a relua problema de ansamblu, problemă rezolvată în liniile ei mari, ci de a preciza prin cîteva noi exemple adîncimea uneori de-a dreptul nebănuită a acestei influențe, caracterul ei organic, pentru că, oricît ar protesta poetul cînd ne asigură

Nu-ncărcați a mea gîndire [3]
Nici cu stil curat și antic,
Toate-mi sînt de o potrivă
Eu rămîn ce-am fost: romantic
(Eu nu cred nici în Iehova),

componenta clasică a fost, alături de filonul popular și de alte cîteva filoane de aur ale poeziei sale, unul dintre elementele care l-au ferit de fatala cădere în desuetudine care i-a atins pe mai toți poeții romantici.

★

Necunoașterea acestor surse, uneori de-a dreptul dăunător exagerate, alteori respinse din principiu, întrucît, după falsa concepție a unora, știrbeau originalitatea poetului, poate duce adesea la greșita înțelegere a unor pasaje. Iată un exemplu:

[1] Vezi, de ex. N. Sulică, *Clasicismul greco-roman și literatura noastră (în special Eminescu)*, în Anuarul liceului Papiu Ilarian, 1919—1929, p. 47—115 și 1930—1931, p. 21—56; D. Murărașu, *Eminescu și clasicismul greco-latin*, în Făt Frumos, mai-august 1932, și în extras 61 p.; C. Papacostea, *Filozofia antică în opera lui Eminescu*, București, 1933, 55 p.; mai recent vezi de ex. Tr. Costa, *Ausonius și Eminescu*, Studii clasice, II, 1960, p. 373—376; T. Vianu, *Imaginea Greciei antice în Memento mori de Eminescu*, în *Studii de literatură universală și comparată*, 1963, p. 579—588; Al. Piru, *Eminescu și clasicismul*, Viața românească, 1964, nr. 4—5, p. 308—313.

[2] O cercetare extrem de judicioasă a limitelor culturii clasice a lui Eminescu și a surselor ei vezi la G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, II, București, 1935, p. 26—48.

[3] Sub această formă apare versul în ms. 2769, 106: v. ediția Perpessicius, vol. V, p. 297.

StCl, X, 1968, p. 285—289, București

https://biblioteca-digitala.ro

Nu există, cred, vorbitor de limba română capabil să descifreze buchile. care să nu cunoască faimosul pasaj din răspunsul lui Mircea către sultan:

După vremuri mulţi veniră, începînd cu acel oaspe,
Ce din vechi se pomeneşte, cu Dariu al lui Istaspe;
Mulţi durară, după vremuri, peste Dunăre vreun pod,
De-au trecut cu spaima lumii şi mulţime de norod;
Împăraţi şi regi ce lumea nu putea să-i mai încapă,
Au venit şi-n ţara noastră de-au cerut pămînt şi apă...

Furaţi de farmecul incontestabil al pasajului, mulţi vor fi refuzat să-l mai analizeze în elementele lui. Pe cel care a stăruit însă cu ochi critic asupra acestor versuri n-a putut să nu-l mire pretenţia năvălitorilor: De ce «pămînt şi apă»? Dacă pămîntul a fost adesea obiect de dispută, apa a fost dintotdeauna la îndemîna oricui. De aceea în mod firesc trebuie să fi apărut în mintea multora ideea că *apă* a fost atras aici numai de nevoia unei rime cu *încapă* de la sfîrşitul versului precedent.

În realitate, nimic mai greşit. Aflăm din Herodot, sursa istorică asupra expediţiei lui Darius, că formula prin care perşii cereau supunere necondiţionată era a cere *pămînt* şi *apă* (γῆν τε καὶ ὕδωρ, c. IV, 126—127). Pasajul unde apare formula în Herodot se află în episodul expediţiei lui Darius peste Dunăre, contra sciţilor, dar formula se regăseşte şi mai departe, la sfîrşitul unor lungi pasaje despre geţi, traci şi peoni (V, 17). Numeroasele teme geto-dacice din opera poetului ne dovedesc că acesta cunoaştea, desigur, bine locurile citate din Herodot, dar fără îndoială nu din original, căci greaca îi era prea puţin cunoscută [4]. Este foarte posibil ca Eminescu să fi folosit, ca şi în alte cazuri, vreo traducere germană, căci o traducere românească nu se publicase încă. Totuşi posibilitatea folosirii unui intermediar românesc nu este exclusă. Manuscrisul traducerii româneşti făcute din Herodot în secolul al XVII-lea a fost descoperit de N. Iorga în ţinutul Botoşanilor, locul de origine al poetului, în mănăstirea Coşula, pe care nu se poate să nu o fi vizitat poetul în una din multele sale peregrinări. Dar pentru a cunoaşte această traducere nici nu era măcar necesar ca el să fi vizitat numita mănăstire. Manuscrisul de la Coşula, cum era însemnat pe el [5], fusese copiat în 1816 de pe altul aparţinînd lui Vasile Pogor. Manuscrisul lui Pogor putuse să-l consulte poetul, probabil, în casele urmaşului acestuia, junimistul. Nu este deci exclus, dată fiind cunoscuta pasiune a lui Eminescu pentru manuscrisele vechi româneşti, ca sursa lui pentru locul de care ne ocupăm să fi fost tocmai această frumoasă traducere bătrînească. Spre ea ne duce, de altfel, şi o chestiune de amănunt: numele tatălui lui Darius apare la Eminescu sub forma *Istaspe*. Forma încetăţenită în germană pentru acest nume este *Hystaspes*, formă pe care trebuie s-o fi învăţat şi poetul nostru în şcoala de tradiţie germană de la Cernăuţi. Or, manuscrisul de la Coşula dă, conform tradiţiei bizantine de pronunţare încetăţenite în trecut la noi, formele *Istaspis* şi *Istaspu*, din care Eminescu a făcut *Istaspe*, iarăşi nu de dragul rimei, ci conform tendinţei fireşti în limba noastră, devenită regulă astăzi, de a reda numele greceşti în -ης prin românescul -*e* (cf. Patrocle, Isocrate etc.).

O comparaţie mai atentă a Scrisorii a III-a cu cartea a IV-a din Herodot, sugerată de descoperirea întîmplătoare a expresiei amintite mai sus, ne-a dovedit că şi alte elemente, fără a mai vorbi de atmosfera generală, sînt luate din Herodot. Celebrele versuri:

Eu? Îmi apăr sărăcia şi nevoile şi neamul...
Şi de aceea tot ce mişcă-n ţara asta, rîul, ramul,
Mi-e prieten numai mie, iară ţie duşman este... [6]

[4] G. Călinescu, *op. cit.*, p. 42.
[5] Vezi prefaţa lui N. Iorga la ediţia apărută la Bucureşti, 1908, p. III.
[6] «Sărăcia şi nevoile» vizează, credem, cunoscuta istorie a lui Lisimah şi Dromihete.

https://biblioteca-digitala.ro

au ca sursă, credem, tot cartea a IV-a, cap. 46—47, unde se spune (cităm după traducerea de la Coşula): « Cum nu vor fi aceştia nebiruiţi şi neînfrînţi la război? 47. Şi acest lucru îl pot face, pentru că le prietinesc şi apile şi locul ». Termenii *prieten-prietenesc* constituie un argument în plus în sprijinul ideii că traducerea de la Coşula e sursa lui Eminescu pentru Herodot, căci în original se spune literal: « pămîntul fiindu-le prielnic şi apele aliaţi » (τῆς τε γῆς ἐούσης ἐπιτηδέης καὶ τῶν ποταμῶν ἐόντων σφι συμμάχων), iar alte traduceri se ţin în general aproape de textul grecesc şi nu folosesc cuvîntul « prieten ».

Tot din Herodot (I, 108), de altfel, provine şi visul cu arborele care creşte şi acoperă tot pămîntul, episod care a servit însă doar ca pretext poetic iniţial, amplu dezvoltat la Eminescu [7].

Faptele citate din Herodot, incluse în textul Scrisorii a III-a, ne dovedesc că atmosfera creată de poet în episoadele istorice este adesea mult mai puţin imaginară şi aproximativă decît sîntem în general dispuşi să o credem.

Aproape la fel de cunoscute sînt pentru cititorii lui Eminescu şi următoarele versuri din poezia « Despărţire »:

La ce statornicia părerilor de rău,
Cînd prin această lume să trecem ne e scris
Ca visul unei umbre şi umbra unui vis?

Tema « viaţa e vis » e una din cele mai răspîndite teme în toate literaturile, dezvoltată mai ales sub influenţa filozofiei idealiste germane [8]. Dar se pare că aici avem a face totuşi cu altceva. Dacă partea finală a versului — « umbra unui vis » — pare suficient de clară, sugerînd fragilitatea condiţiei umane, prima parte — « visul unei umbre » — pare, cu toată incontestabila-i frumuseţe, logic puţin ciudată şi e, în orice caz, o figură cu totul neobişnuită. Nu e oare, tocmai de aceea, curios să găsim exprimată exact în aceiaşi termeni ideea la unul din cei mai mari, dar şi mai singulari poeţi ai antichităţii, la Pindar? [9]. O influenţă directă a lui Pindar asupra lui Eminescu nu a fost pînă acum demonstrată, ba, după cîte ştim, nici numele acestuia nu se întîlneşte în opera poetului nostru. De o lectură în greceşte nu poate fi, desigur, vorba fie şi numai dată fiind dificultatea înţelegerii lui chiar şi pentru cei care cunosc bine limba greacă. În lipsa oricăror alte date este greu de precizat dacă Eminescu a cunoscut această celebră sentinţă a lui Pindar, reprodusă de mai toate istoriile literaturii greceşti, dintr-o traducere integrală a lui Pindar, din vreo antologie ori culegere de vorbe celebre, sau cu totul întîmplător, din cine ştie ce text, imposibil de identificat astăzi. Fără a fi o dovadă indiscutabilă, ciudăţenia acestei imagini pledează pentru ideea că Eminescu a cunoscut, într-un fel sau altul, locul citat din Pindar. În sprijinul acestei idei pare a vorbi şi faptul, că, din numeroasele variante ale poeziei « Despărţire », versul citat nu apare decît în cîteva manuscrise, toate databile, ca şi forma definitivă, de altfel, din anul 1879, an de vîrf în preocupările poetului pentru limbile şi literaturile clasice. Cît priveşte reluarea primei părţi a versului, cu inversarea termenilor enunţului, ea este un procedeu frecvent şi specific lui Eminescu [10].

---

[7] Sugestia o datorăm prietenului Florea Fugariu.

[8] Cf. de ex. A. Schopenhauer, *Sämtliche Werke*, Leipzig, Brockhaus, vol. III, p. 535, 573 etc.

[9] Pindar, *Pythica*, VIII, 135—136: σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος « omul e visul unei umbre ».

[10] Vezi de ex. « O femeie între flori zi-i şi o floare-ntre femei » (Scrisoarea a V-a); « Să faci din viaţa mea un vis, Din visul meu o viaţă » (S-a dus amorul) ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro

În încheierea acestei note mai observăm că, deşi apariţia independentă la Eminescu a expresiei amintite ni se pare puţin probabilă, între cei doi poeţi există — fără a neglija imensele deosebiri care îi despart — anumite afinităţi structurale (de ex. îndrăzneala imaginaţiei, exuberanţa imaginilor, gravitatea ţinutei, tonul hieratic-profetic, amploarea gîndirii dublată de tumultul dezordonat al expresiei care l-a făcut pe Horaţiu să-l compare pe Pindar cu un rîu de munte revărsat [11], caractere vizibile la Eminescu mai ales în postume), afinităţi care ar merita, poate, să fie relatate cîndva mai pe larg şi ar servi, ori cît de ciudată ar părea la prima vedere apropierea, la o mai exactă intuire a poeziei lui Eminescu.

★

Citim în Scrisoarea a V-a:

În zadar boltita liră, ce din şapte coarde sună,
Tînguirea ta de moarte în cadenţele-i adună...

Expresia *boltita liră* e ciudată în româneşte, căci lira nu are nici un fel de boltă. Atunci cum se explică epitetul dat de Eminescu? După părerea noastră tot printr-o influenţă antică. Un epitet tradiţional al lirei la Homer este adjectivul *boltită*, *scobită* [12]. Epitetul este justificat la Homer, căci, aşa cum aflăm din imnul homeric închinat lui Hermes, acesta a făcut prima liră dintr-o carapace de broască ţestoasă, care e într-adevăr scobită.

Odiseea lui Homer putea Eminescu s-o consulte la vremea redactării Scrisorii a V-a şi în româneşte, în traducerea în proză a junimistului Caragiani, apărută la Iaşi în 1876. Totuşi în cazul dat avem motive să credem că intermediarul a fost traducerea lui I. H. Voss, cea mai celebră şi mai răspîndită traducere germană din Homer, şi iată de ce: Redarea în româneşte a epitetului homeric prin *boltită*, nepotrivită în fond, se explică prin intermediarul german citat. Voss traduce cuvintele din Homer prin « die (schön) gewölbte Harfe », or germ. *gewölbt* înseamnă mai degrabă « boltit » decît « scobit » [13]. Acest fapt ne face să credem că sursa lui Eminescu este Homer, prin traducerea germană, şi nu Horaţiu, de pildă, care — tot sub influenţa homerică probabil — dă lirei un epitet asemănător [14]. Dacă sursa ar fi Horaţiu, Eminescu care ştia destul de bine latineşte ar fi redat pe *curuus* printr-un echivalent mai potrivit [15]. În schimb din Horaţiu provine sigur cealaltă parte a versului citat: « ce din şapte coarde sună », de n-ar fi decît pentru faptul că pe timpul lui Homer lira nu avea şapte coarde, ci trei sau patru. Eminescu a tradus din Horaţiu oda către Mercur (cartea a III-a, oda a XI-a) şi a redat versurile 3—4 din Horaţiu *tuque testudo resonare septem / callida neruis*, prin « Şi tu liră care-n avînt din şapte / Coarde răsuni... ».

Tot din Homer provine şi expresia *corăbii negre* din cunoscutele versuri:

Pe mişcătoarele cărări
Corăbii negre duce.
(Luceafărul)

Epitetul e tradiţional în Homer (νῆα μέλαιναν, Iliada I, 141, Odiseea VIII, 34, XIV, 308 etc.). În acest caz şi Caragiani traduce locurile din Odiseea prin « corabie neagră », dar nu e nici o dovadă că el a servit ca sursă lui Eminescu.

Că Eminescu era atent la epitetele din Homer ne-o dovedeşte următorul pasaj dintr-un manuscris (2276, fol. 231), relevat de D. Murăraşu [16]: « Homerismul constă în atribute. A homeriza

[11] Horaţiu *Ode*, IV, 2, versul 5—8.
[12] Homer *Odiseea*, VIII, 257, XXIII, 144 etc: φόρμιγγα γλαφυρήν, de la γλάφω « a scobi ».
[13] Caragiani traduce în acest caz (c. XXIII, 144) « Lyra încovăiată ».
[14] *Ode*, I, 10, v. 6 « curuaeque lyrae parentem... ».
[15] I. H. Voss traduce în acest caz « dir Anordner der krummen Lyra » (lira încovoiată).
[16] *Op. cit.*, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

înseamnă va să zică a atribui unui substantiv un atribut care să-l izoleze de toate celelalte în frumuseţea lui: „luna resăritoare din valuri, luna stăpînitoare de ape, zorii prevestitori de zio, corăbii străbătătoare de ape, corăbii lunecătoare pe ape, corăbii înpingătoare de valuri, luceafăr resăritor din noapte" ». Poetul înţelesese perfect una dintre trăsăturile caracteristice ale artei homerice şi nu s-a mulţumit numai să creeze epitete în stil homeric (ca « mişcătoarele cărări » citat mai sus, de exemplu) dar uneori nu s-a sfiit chiar să le împrumute de-a dreptul din Homer, ca în locurile de care ne ocupăm. Tot astfel procedase Virgiliu la timpul său, ca şi mulţi alţi « poeţi homerizi », cum i-a denumit Goethe, înglobîndu-se şi pe sine între ei şi considerînd aceasta cel mai înalt titlu la care poate aspira un poet.

Scurtele note de mai sus au avut de scop nu atît a indica noi surse antice la Eminescu, în stilul unor lucrări astăzi desuete, dar abundente în trecut, care reduceau toată istoria literară la surse şi înţelegeau prin surse orice expresie sau temă, cît de cît asemănătoare, care apare înaintea autorului studiat, fără a se mai preocupa adesea, dacă o influenţă a fost sau nu posibilă. Observaţiile de mai sus au fost făcute mai mult pentru a arăta că Eminescu a pătruns esenţa artei antice, înţelegînd una dintre caracteristicile care o deosebesc esenţial de arta modernă, aflată adesea în goană după originalitate cu orice preţ, şi anume, ideea că meşterul are nu numai dreptul, dar chiar datoria de a înacadra plăcile rămase din edificiile mai vechi în mozaicul creat de el dîndu-le prin aceasta o nouă strălucire şi viaţă.

https://biblioteca-digitala.ro